

DE ZUIVELFABRIEK 'HYGIEIA' AAN DE KOPPELDIJK

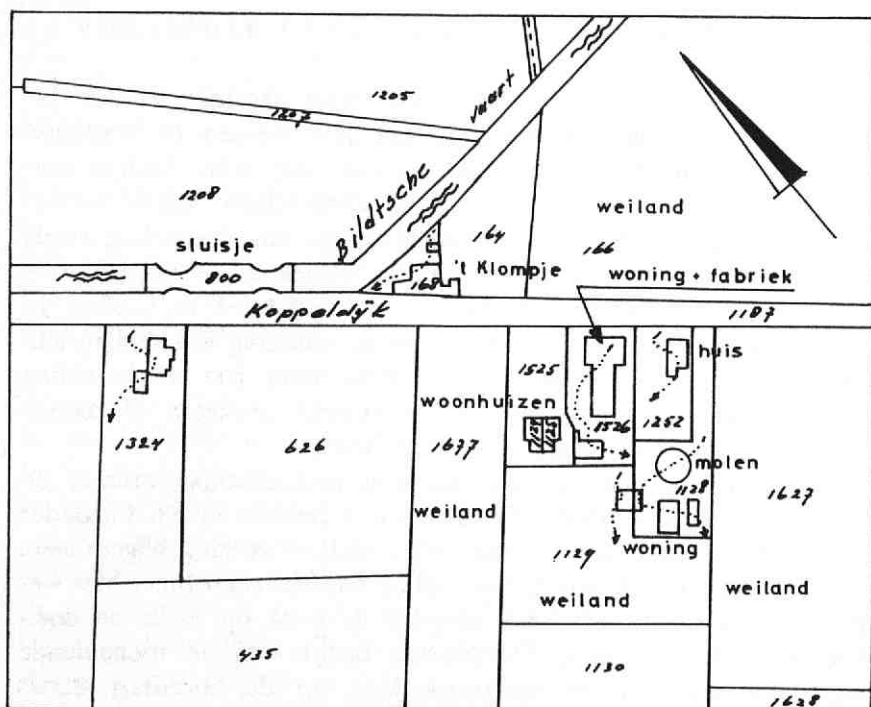
In Nederland werd omstreeks 1871 een begin gemaakt met de fabriekmatige verwerking van melk. In dat jaar werden te Waddinxveen en Broek in Waterland kaasfabrieken opgericht. Andere landen, waaronder de Verenigde Staten en Zwitserland, waren Nederland in de ontwikkeling van de fabriekmatige zuivelbereiding reeds voorgegaan. In 1879 volgden nog enkele fabrieken: de zuivelfabriek "Freia" te Veenwouden en een boter- en kaasfabriek in Leiden. In dat jaar werd ook melding gemaakt van de stichting van melkinrichtingen. Deze bedrijven houden zich alleen bezig met de bereiding en verkoop van consumptiemelk en aanverwante artikelen. De eerste coöperatieve fabriek ontstond in 1886 te Warga.

De melkverwerking had tot die tijd een ambachtelijk karakter en vond op de boerderij plaats. Twee factoren hebben in het bijzonder tot de overschakeling naar fabriekmatige melkverwerking bijgedragen. De belangrijkste factor was de uitvinding van de centrifuge. Met behulp van dit apparaat werd het mogelijk de melk op snelle en doelmatige wijze te ontromen. De tweede factor was de toenemende melkgift per koe, die de melkverwerking op de boerderij steeds moeilijker maakte.

Het aantal zuivelfabrieken en melkinrichtingen was in 1900 gestegen tot 876. Vooral in het laatste decennium van de 19e eeuw had de stichting van zuivelfabrieken een grote vlucht genomen. In het begin van deze eeuw werd ook in Zeist een zuivelfabriek opgericht.

In de in 1933 door Kraal uitgegeven Gids van Zeist, wordt in het hoofdstuk handel en nijverheid onder andere aandacht geschonken aan de N.V. Utrechtse Melkinrichting en Zuivelfabriek "Zeist" (U.M.I.). Over dit bedrijf kan men hierin het volgende lezen: *'Aanvankelijk werd dit bedrijf op bescheiden schaal begonnen aan den Koppeldijk vanwaar 't in 1911 naar de Torenlaan werd overgeplaatst.'*

Wanneer aan de Koppeldijk werd gestart, wordt niet verhaald. Toch is hier een exact antwoord op te geven. De zuivelfabriek werd namelijk in 1901 gebouwd door Errit Brandsma en zijn zwager Baltha-

Situatietekening van de Koppeldijk in de omgeving van de zuivelfabriek circa 1910 volgens kadastrale gegevens, door G.H.M. Koppens, 1992 (Gemeentearchief Zeist)

zard Johan Frederich Charisius.

Hermanus van Loghem had hen de benodigde grond verkocht. Dit terrein, ter grootte van bijna 16 are, lag naast de windkorenmolen aan de Koppeldijk en vlakbij het bekende café Het Klompje aan de Grift. Op 11 april van dat jaar vroegen beide heren aan burgemeester en wethouders vergunning voor het bouwen van een zuivelfabriek met directeurswoning. De dag ervoor had in hotel Du Croix aan de Utrechtseweg de aanbesteding van de bouw plaatsgevonden. De laagste inschrijver was Arij van Krimpen uit Zeist voor f 8.925,=. Op de bouwtekening staat niet de naam van de architect vermeld.

Mogelijk dat Jacob Vonk, een zwager van Brandsma, die bouwkundige was, het gebouw heeft ontworpen.

De bouwvergunning werd op 8 mei d.o.v. verleend; evenals een hinderwetvergunning, die vereist was in verband met het gebruik van een stoommachine.

Op het eerste gezicht deed de fabriek aan een boerderij denken. Het pand bestond uit een villa-achtig woonhuis met een langgerekt achterhuis, waarin de eigenlijke fabriek was ondergebracht.

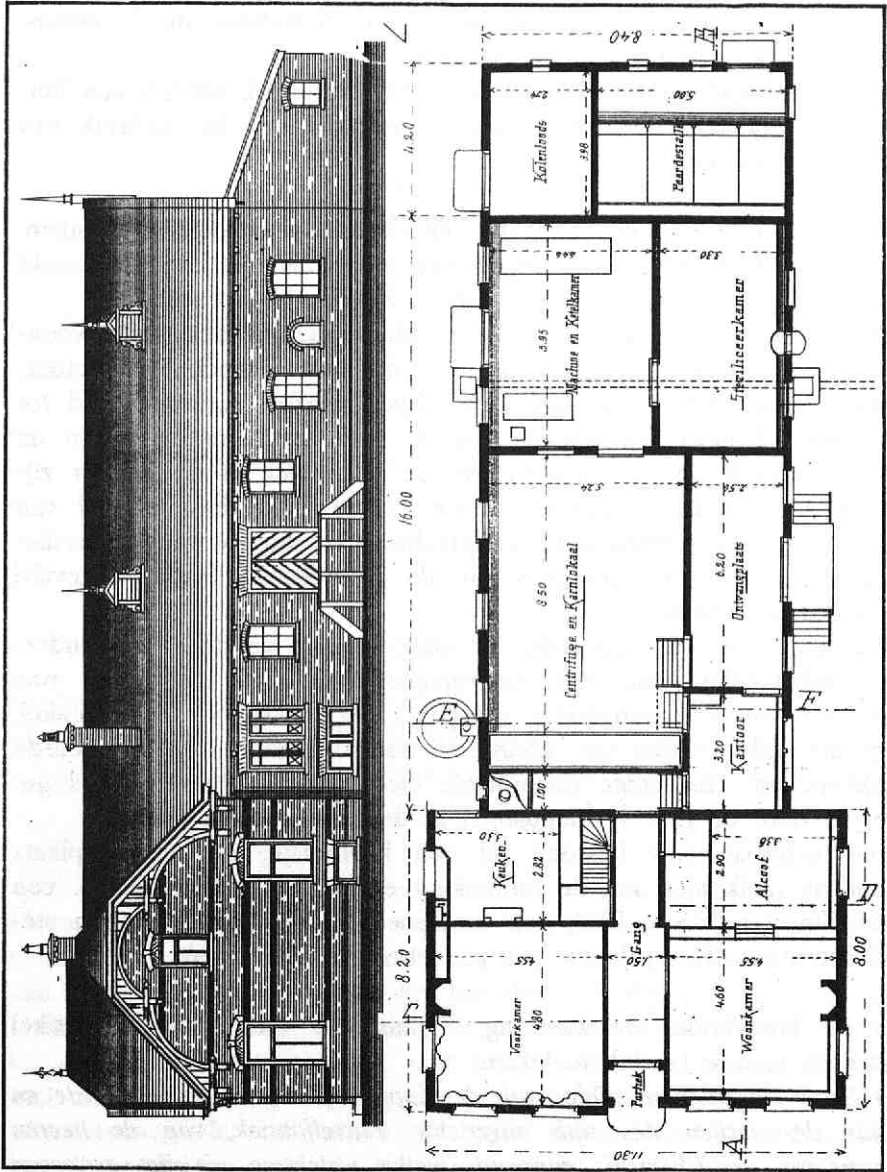
Het uit een begane grond en een zolderverdieping bestaande woonhuis was uitgevoerd in de voor die tijd kenmerkende architectuur, waarin elementen uit verschillende stijlen werden samengevoegd tot een min of meer harmonieus geheel. Zeer karakteristiek waren de (later verwijderde) sierspanten aan de voorgevel en de rechter zijgevel. De bakstenen gevels werden verlevendigd door middel van speklagen en een fries met siermetselwerk ter hoogte van de verdiepingsvloer. Ook de trommels van de vensterbogen waren ingevuld met siermetselwerk.

Het achterhuis was veel soberder uitgevoerd in de stijl, die toender tijd gebruikelijk was voor bedrijfsgebouwen. De achtergevel was voorzien van een eenvoudig sierspant, bekroond door een pinakel. Op het dak stonden vier kleine, in neo-rennaissance-stijl uitgevoerde dakkapellen. Het enige decoratieve element in de gevels werd gevormd door de gele verblendsteen in de vensterbogen.

Het bedrijfsgebouw bestond uit een kantoortje, een ontvangplaats voor de melk met aan de buitenkant een verhoogd laadperron, een centrifuge- en karnlokaal, een machine- en ketelkamer en een steriliseerruimte. Het gebouw was gedeeltelijk onderkelderd.

In de Weekbode van zaterdag 17 augustus 1901 staat dit artikel over de nieuwe fabriek te lezen:

'-- Dezer dagen werd alhier aan de Koppeldijk de nieuw gebouwde en naar de eischen des tijds ingerichte Zuivelfabriek, van de heeren Brandsma en Charisius geopend, welke inrichting wij het genoegen hadden te bezoeken, juist op den tijd dat de fabriek in werking was.

Boven: noordgevel van de zuivelfabriek. Beneden: plattegrond van de fabriek (Gemeentearchief Zeist)

Van ongeveer een 100 tal koeien uit den omtrek ontvangt men hier melk, die deels als boter, deels als gepasteuriseerde melk wordt afgeleverd. De melk wordt op een temperatuur van 80 graden celsius gebracht, waarbij ze een zuiveringsproces ondergaat, dat niet alleen de aanwezige bacteriën doodt, doch ook het nog aanwezige vuil, en fijn koehaar verwijdert. Hierna wordt ze snel afgekoeld, waardoor ze haar natuurlijke smaak weder herkrijgt, zoodat de voor velen onaangename kooksmaak geheel verdwijnt. In flesschen van een liter inhoud getapt, wordt ze tegen den prijs van 8 ct. per flesch verkocht.

Voor de bereiding der boter ondergaat de melk eveneens dit zuiveringsproces, terwijl hier langs mechanischen weg de melk wordt ontroomd, en de verkregen room tot boter wordt verwerkt. De bewerking der boter geschiedt hier niet zoodals bij den boer gebruikelijk is met de handen, doch met daarvoor gemakkelijk te hanteren houten gereedschappen. Deze boter wordt in den handel gebracht tegen f 1,40 per K.G. Dat deze fabriek bij de toenemende vraag naar zuivere boter en melk aan eene behoefte voldoet, valt niet te betwijfelen. De ondernemers mogen zich nu reeds in een dagelijks toenemend debiet verheugen.'

De nieuwe fabriek droeg ook een naam: Hygieia. Hygieia was de Griekse godin van de gezondheid. Het merkteken stelde dan ook een vrouwenfiguur voor uit de klassieke tijd en droeg het opschrift: "Hygieia" Zeist, Fabriek van Ziektekiemvrije Melkproducten. De aanduiding 'ziektekiemvrij' is in de zuivelindustrie na 1907 vervangen door 'gepasteuriseerd'.

In de maand dat de fabriek werd geopend, werd al een tweede prijs behaald met een van de produkten op een tentoonstelling te Utrecht van het Genootschap van Landbouw en Kruidkunde.

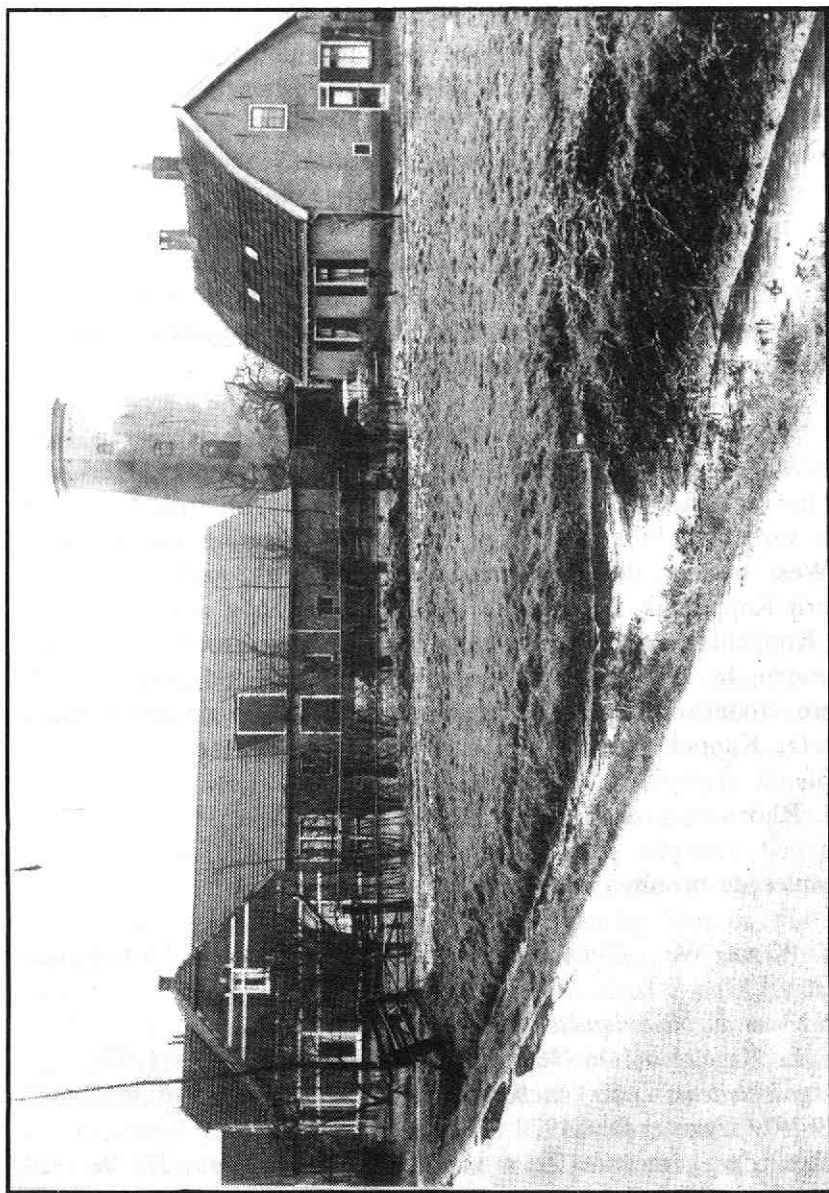
In de nieuwe zuivelfabriek waren vier arbeiders werkzaam en in het dorp had het bedrijf verschillende filialen.

In mei 1905 werd de fabriek overgenomen door Cornelis Pieter Boekel en Gerrit Albertus Bruil. Zij hadden nog slechts twee arbeiders in dienst. Zij boden de zuivelfabriek reeds in september 1906 te koop aan per 1 april 1907. Bij voortzetting van het zuivelbe-

Zeist, 't Klompje
aan de Zeister Vaart.

De Koppeldijk omstreeks 1905 met links de Koppelsluis en het café Het Klompje en aan de rechterkant de windkorenmolen met daarvoor, tussen de bomen zichtbaar, de zuivelfabriek (collectie Gemeentearchief Zeist)

De voormalige zuivelfabriek in 1968 (collectie Gemeentearchief Zeist)

drijf zou de gehele fabrieksinventaris voor f 2.000,= moeten worden overgenomen. Het bedrijf werd vanaf november 1908 voortgezet door de Utrechtse Melkinrichting Zeist. Deze firma bestond uit Willem Maas, Jacob Eliza Weening en D.B. van der Kint. De nieuwe directeur was Reinier Kiljan.

Nadat de Utrechtse Melkinrichting Zeist aan de Torenlaan een nieuwe zuivelfabriek had gebouwd, die op 11 april 1911 werd geopend, kwam een einde aan de zuivelproductie aan de Koppeldijk. De V.U.M.I., zoals het bedrijf toen heette, werd in 1965, voor zover uitgeoefend in de gemeente Zeist, overgenomen door de Coöperatieve Vereniging Melkcentrale "Zeist" G.A.

Kiljan bewoonde het huis tot 1911, waarna het enkele jaren leegstond. Van 1914 tot 1920 werd het pand bewoond door Derk Jan Bruil, die het in 1920 verkocht aan Evert van Amerongen, die de fabriek verbouwde tot boerderij. Voor de realisering van het plan Zeist-West besloot de gemeenteraad in 1969 tot aankoop van de boerderij Koppeldijk 13 (oud 8a; voorheen ook nog genummerd geweest Koppeldijk 46 respectievelijk 116) van zijn zoon Willem van Amerongen. In 1976 werd het pand gesloopt. Op de plaats van de vroegere stoomzuivelfabriek Hygieia staat thans de openbare basisschool De Koppel.

R.P.M. Rhoen

Geraadpleegde bronnen en literatuur

- J.W. Kraal Wz., *Gids van Zeist en de Stichtsche Lustwarande*, Zeist (1933)
- *Beeld van de Nederlandse zuivel*, Rijswijk 1974
- Drs. L. Nagelsmit, *De Ned. zuivel. PP-Magazine*, nr. 5 (1978)
- *De geschiedenis ener melkinrichting. Een eeuw consumptiemelk 1879-1979*, Amsterdam 1979
- Archief der gemeente Zeist van 1599-1905, inv.nrs. 276 en 324, Gemeentearchief Zeist

- Idem van 1906-1945, inv.nr. 176, Gemeentearchief Zeist
- B.W.T.-archief, inv.nr. 151, Gemeentearchief Zeist
- Kadaster van de gemeente Zeist, Sector Stadsbeheer gemeente Zeist
- Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken, jrg. 38 (1901)-jrg. 48 (1911)

Met dank aan ir. H. van den Top van de gemeente Zeist.

DE BETEKENIS VAN DE FAMILIE VAN DE POLL VOOR DE ZEISTER GEMEENSCHAP TUSSEN 1860 EN 1940

Lezing van drs. B.R. de Melker gehouden op 24 september 1991 ter gelegenheid van het veertig-jarig bestaan van de Van de Poll-Stichting.

Inleiding

Het is bijna twee eeuwen geleden dat de Bataafse Republiek in 1798 de gelijkheid van alle mensen proclameerde, ongeacht hun geboorte. Aan de bevoorrechte status van de adel kwam daarmee definitief een einde. Desalniettemin is er tot op de dag van vandaag een bepaalde vorm van ontzag voor leden van adellijke families blijven bestaan, een gevoel van afstand en onbereikbaarheid.

Op deze plaats is de vraag aan de orde in hoeverre hiervan ook sprake was met een van de adellijke families die in de negentiende en twintigste eeuw in Zeist woonden, de familie Van de Poll. In dit artikel zal de vraag gesteld worden welke rol de familie Van de Poll als adellijke familie speelde binnen de Zeister gemeenschap van 1860 tot 1940, met andere woorden, van het moment van hun komst daar tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. Dit dienen wij dan voortdurend te vergelijken met de rol die de Nederlandse adel op nationaal niveau speelde, om de betekenis van de familie Van de Poll beter op haar waarde te kunnen schatten. Een dergelijk onderzoek speelt zich op drie vlakken af: het politieke, het econo-